

Streszczenie pracy doktorskiej

Autor: Izabela Kmak-Błaszczuk

Tytuł: Działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945–1989

Promotor: prof. dr hab. Marek Masnyk

Działalność brzeskiego muzeum ma ponad 100 – letnią historię. 27 marca 1901 r. Benjamin Wiehle przekazał miastu Brzeg kolekcję liczącą ponad 4000 eksponatów na utworzenie muzeum archeologicznego. Uroczyste otwarcie pierwszego brzeskiego muzeum nastąpiło 11 listopada 1910 r., natomiast dla zwiedzających wystawa została udostępniona 13 listopada. Siedziba placówki mieściła się przy ul. Piastowskiej nr 42. W 1924 r. miasto wykupiło zamek i muzeum przeniosło się do renesansowej siedziby Piastów Śląskich. Brzeska placówka od początku swego istnienia to muzeum o charakterze regionalnym, którego podstawowym zadaniem było gromadzenie zabytków prezentujących przeszłość miasta i jego mieszkańców.

Przedstawiona rozprawa doktorska koncentruje się na działalności Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945–1989. Celem rozprawy jest prezentacja brzeskiej placówki pod względem rozwoju instytucjonalnego i naukowo – badawczego.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje okres od zakończenia II wojny światowej do przełomu politycznego w 1989 r. Niektóre fragmenty wykraczają poza określone ramy czasowe z uwagi na konieczność przybliżenia zjawisk mających zasadniczy wpływ na rozwój i działalność placówki, w szczególności zagadnienia dotyczące historii muzealnictwa, gromadzenia zbiorów w zakresie nawiązującym do przedwojennych początków placówki oraz perspektywy rozwoju brzeskiego muzeum wkraczającego w lata dziewięćdziesiąte XX wieku.

Podstawę źródłową stanowią materiały znajdujące się w Archiwum Państwowym w Opolu, Archiwum Państwowym we Wrocławiu oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W rozdziałach I i II wykorzystano literaturę prezentującą dzieje i rozwój polskiego muzealnictwa. Zadaniem tych rozdziałów jest zarysowanie idei muzeum, jego historii i instytucjonalno – administracyjne jego usytuowanie do początku XX w. Najmniej rozpoznany zagadnieniem w dotychczasowym piśmiennictwie pozostaje funkcjonowanie muzeów po II wojnie światowej, szczególnie w zakresie realizacji polityki kulturalnej. W niniejszej dysertacji problem ten został nakreślony w podrozdziale trzecim omawiającym zagadnienie muzeów w propagandzie władz PRL. Rozdziały III, IV i V powstały na podstawie analizy materiałów źródłowych z uwagi na brak publikacji podejmujących zagadnienie działalności Muzeum Piastów Śląskich po 1945 r. Wykorzystano również artykuły prasowe odnoszące się do działalności brzeskiej placówki i

jego historii oraz o tematyce związanej z rozwojem muzealnictwa i szeroko rozumianej kultury na terenie województwa opolskiego.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym rozdziale nakreślono zarys historii muzealnictwa do 1945 r. oraz proces tworzenia muzeów jako zjawiska ogólnoeuropejskiego. Punktem wyjścia dla rozważań było przedstawienie genezy kolekcjonerstwa oraz gromadzenia zbiorów przez królów i zamożną część społeczeństwa. Kolekcje tworzyli wielcy polscy magnaci, jak Jerzy Ossoliński, Zygmunt Myszkowski czy Mikołaj Wolski. Niestety prowadzone w XVII wieku wojny doprowadziły do zniszczenia i grabieży wielu dóbr kultury. Okres oświecenia to nowy rozdział w dziejach polskiego kolekcjonerstwa. Powstałe w czasach stanisławowskich wstępne koncepcje muzealnictwa charakteryzują się łączeniem w jedną całość trzech placówek: archiwum, biblioteki i muzeum. W rozdziale omówiłam pochodzące z XVIII wieku pierwsze projekty tworzenia placówek muzealnych na ziemiach Rzeczypospolitej. Zasadniczym założeniem, zgodnie z duchem epoki, była popularyzacja wiedzy poprzez gromadzenie świadectw przeszłości i teraźniejszości celem ich zachowania dla przyszłych pokoleń. Tym samym wytworzony w poprzednich stuleciach model kolekcjonowania i udostępniania zgromadzonych zbiorów publiczności z czasem przekształcił się w instytucje muzealne. Za pierwsze polskie muzeum część badaczy uznaje zbiory zgromadzone przez Izabelę Czartoryską w Świątyni Sybilli. Wydarzenia historyczne związane z zaborami miały znaczący wpływ na postrzeganie przez społeczeństwo instytucji muzeum. Placówki te odgrywały szczególną rolę odzwierciedlając nastroje społeczne, wyrażały dążenia niepodległościowe poprzez gromadzenie pamiątek świadczących o wielkości Rzeczypospolitej i jej kulturze. XIX stulecie to okres tworzenia muzeów na dawnych ziemiach polskich oraz w innych krajach europejskich. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. placówki muzealne rozpoczęły działalność. W Polsce na dzień 1 kwietnia 1939 r. funkcjonowało 175 muzeów. Przedstawiona w zarysie historia muzealnictwa ukazuje czynniki wpływające na tworzenie muzeów jako instytucji i umiejscowienie ich w kulturze XX wieku.

Rozdział II „*Kształtowanie muzealnictwa w Polsce po II wojnie światowej*” składa się z trzech podrozdziałów prezentujących tworzenie ram prawnych określających funkcjonowanie muzeów. Pierwszy podrozdział to analiza wprowadzanych przez władze przepisów po zakończeniu II wojny światowej. W zmienionych warunkach geopolitycznych i nowych granicach władze rozpoczęły proces wznawiania działalności placówek muzealnych tworząc Resort Kultury i Sztuki, a następnie 13 lutego 1945 r. Naczelną Dyrekcję Muzeów i Ochrony Zabytków. W 1950 r. scentralizowano wszystkie muzea i przekazano je pod nadzór Ministerstwa Kultury i Sztuki. Stworzono sieć muzealną opartą o muzea okręgowe i podległe

im muzea regionalne. Od 1958 r. następuje stopniowa decentralizacja i przekazanie muzeów pod zarząd prezydiów rad narodowych, początkowo wojewódzkich, następnie miejskich. W 1962 r. sejm PRL uchwalił ustawę o ochronie zabytków i muzeach uchylając tym samym obowiązujące od 1928 r. przepisy o ochronie zabytków. Kolejne zmiany w muzealnictwie nastąpiły w 1975 r. w związku z wprowadzoną reformą administracyjną. Powstały okręgi muzealne w granicach administracyjnych nowo utworzonych województw. System oparty o muzea okręgowe został zmieniony dopiero po transformacji ustrojowej. Nowe uregulowania zawarto w ustawie o samorządzie gminnym określając, iż utrzymanie muzeów należy do zadań własnych gminy, natomiast w 1996 r. uchwalono ustawę o muzeach regulującą zasady ich działania w demokratycznym państwie.

Podrozdział drugi zawiera omówienie zagadnienia tworzenia muzeów na Ziemiach Zachodnich co jest szczególnie istotne w odniesieniu do brzeskiej instytucji. Należy podkreślić, iż w okresie przedwojennym na Dolnym Śląsku istniało około 60 placówek muzealnych, z których większość została mocno zdewastowana działaniami wojennymi. Uszkodzeniu uległy nie tylko siedziby placówek, ale również zbiory. Jednym z zadań utworzonego Ministerstwo Ziem Odzyskanych był zarząd mieniem ponemieckim. Na podstawie wprowadzonych przepisów zabytki ruchome i nieruchome znajdujące się na terenach przyłączonych do Polski po II wojnie światowej stały się własnością państwa polskiego. Sytuacja muzeów na Ziemiach Zachodnich była trudna, zasób zabytkowy traktowano jako pozostałości niemieckiego dziedzictwa kulturalnego, co w ówczesnej sytuacji politycznej i społecznej, powodowało brak większego zainteresowania w ratowaniu tych obiektów. Sytuacja brzeskiej placówki została przedstawiona na zjeździe Związku Muzeów Polskich w Nieborowie we wrześniu 1946 r. W materiałach odnoszących się do muzeów na Ziemiach Zachodnich uznano, że brzeskie muzeum powinno zostać utrzymane i zorganizowane na nowo. W 1950 r. władze dokonały upaństwowienia wszystkich muzeów oraz wprowadziły nową strukturę – sieć muzealną. Tym samym zakończono etap scalania administracyjnego muzeów pozostających przed II wojną światową poza granicami państwa polskiego.

Podrozdział trzeci to rozważania dotyczące polityki kulturalnej władz polskich w odniesieniu do muzeów. Prezentuje proces krystalizowania się założeń do przyszłego centralistycznego systemu upowszechniania kultury, do którego, po 1950 r. włączono również muzea.

Trzeci rozdział „*Ewolucja statusu prawnego Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu*” został podzielony na sześć podrozdziałów. Konstrukcja rozdziału wynika z uwarunkowań administracyjno – prawnych regulujących funkcjonowanie brzeskiego muzeum w strukturze

administracji publicznej. Każdy z podrozdziałów zawiera analizę dokumentów regulujących działalność brzeskiej placówki w strukturze administracji publicznej. Prezentuje akty prawne w tym regulaminy i statuty charakteryzujące sposób zarządzania muzeum i określające jego rolę jako instytucji kultury. Przedstawia instytucje nadzorujące brzeską placówkę w porządku chronologicznym oraz charakteryzuje zasady funkcjonowania muzeum pod danym organem nadzorczym. Wskazuje na zachodzące relacje pomiędzy muzeum, a władzami lokalnymi i państwowymi, szczególnie w kontekście realizacji polityki kulturalnej prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Na tle powyższych rozważań podjęto również temat dotyczący rekonstrukcji zamku piastowskiego, która w latach pięćdziesiątych pozostawała w fazie planów władz lokalnych i wojewódzkich. Ostatecznie w 1966 r. rozpoczęto prace budowlane pod nadzorem prof. Jerzego Rozpędowskiego. Rekonstrukcja renesansowej siedziby Piastów Śląskich zakończyła się u schyłku lat osiemdziesiątych XX w.

Rozdział IV koncentruje się na realizacji misji muzealnej przez Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu. Prezentuje proces gromadzenia i uzupełniania zbiorów poprzez zakupy, darowizny i badania terenowe. Szczególnie ważnym momentem w procesie tworzenia kolekcji było nadanie statutu brzeskiemu muzeum określającego profil placówki. Systematycznie rozbudowywano kolekcję związaną z Piastami Śląskimi oraz z historią Brzegu. Kolejne podrozdziały analizują rozwój naukowy placówki, celem jest ukazanie przekształcenia brzeskiego muzeum z instytucji pasywnej gromadzącej zbiory, w instytucję kreatywną, stymulującą tworzenie nowych form edukacji i nauki. Instytucję dynamiczną wprowadzającą nowe trendy w propagowaniu wiedzy historycznej. Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu poprzez swoją działalność upowszechnieniową, z czasem stało się lokalnym centrum edukacyjnym, instytucją organizującą prelekcje, pogadanki, odczyty, konferencje naukowe, koncerty i inne spotkania. Zaprezentowana w niniejszym rozdziale działalność wystawiennicza i naukowo – badawcza przyczyniła się do rozwoju kulturalnego regionu. W dwóch ostatnich podrozdziałach przedstawiono proces zatrudniania kadry naukowej i administracyjnej w muzeum oraz finansowanie jednostki. Rozdział zaprezentował ewolucję działalności muzeum w sferze edukacyjnej, wystawienniczej i naukowo – badawczej na przestrzeni ponad 40 lat funkcjonowania placówki.

Dysertację kończy rozdział V prezentujący „*Społeczno – kulturową funkcję Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu*”. Ten fragment pracy ma za zadanie ukazać kulturotwórczą rolę oraz wielofunkcyjność brzeskiej placówki, które przekształciło się we współczesną instytucję kultury. W pierwszej części rozdziału przedstawiono relację pomiędzy muzeum, władzami samorządowymi, państwowymi, towarzystwami regionalnymi oraz biblioteką i domem kultury.

Współpraca międzyinstytucjonalna muzeum wyznaczała bowiem jego rolę i znaczenie w budowie tożsamości kulturowej ziemi brzeskiej.

Drugi podrozdział „*Rola Muzeum Piastów Śląskich w budowie tożsamości kulturowej regionu*” przez pryzmat historii i tradycji książęcego dworu ukazuje kulturotwórczą rolę brzeskiego muzeum. To brzeska placówka od lat sześćdziesiątych XX wieku realizowała własny program polegający na budowie piastowskiej tradycji sięgającej średniowiecza. Ciągłość działań łączących przeszłość z teraźniejszością jest widoczna w podejmowanych przez muzeum inicjatywach. Cofając się do przeszłości to dwór książęcy był centrum życia intelektualnego miasta, skupiając przedstawicieli sztuki, nauki i kultury. Dzisiejszy Zamek Piastowski i znajdujące się w nim muzeum jest kontynuatorem dziedzictwa książąt piastowskich poprzez organizację konferencji i sympozjów naukowych. Zachowuje ścisłą współpracę ze szkołami jak z czasów świetności Gimnasion Illustre poprzez organizację Laurentianum i Georgianum. Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu jest organizatorem licznych wydarzeń kulturalnych np. „Dni Brzegu”, „Dni Księstwa Brzeskiego”, „Dni Ziemi Brzeskiej”. W nawiązaniu do dworskich tradycji w brzeskim zamku rozbrzmiewa muzyka podczas „Wieczorów Lisztowskich” czy festiwalu „Wratislavia Cantas”. Zgodnie z tradycją dwór książęcy kojarzy się z turniejami i tańcami, od kilkunastu lat na dziedzińcu zamku piastowskiego odbywa się festiwal Alegria en Brzeg, podczas którego uczestnicy festiwalu i mieszkańcy Brzegu tańczą tango.

Kończąc rozdział zaprezentowano Muzeum Piastów Śląskich jako instytucję wspólnotowórczą, scalającą mieszkańców wokół przeszłości i w dalszym ciągu czynnie uczestniczącą w tworzeniu materialnego zapisu miejscowego dziedzictwa. Pomimo przeszłości Brzegu, przerwania ciągłości kulturowej, zmian społeczno – demograficznych, zamek od wieków stanowił symbol kulturowego związku ze Śląskiem jako spadkobierca tradycji piastowskiej.

Przedstawiona dysertacja stanowi podsumowanie wieloletniej działalności Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu i refleksję nad drogą jaką przeszła brzeska placówka rozpoczynająca od niewielkiego zbioru pamiątek starożytności do prężnie rozwijającej się instytucji kultury. Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu realizuje misję kształtowania kultury regionalnej oraz zajmuje stałe miejsce na mapie kulturalnej nie tylko Śląska ale również pozostałych obszarów naszego kraju.